

Szabó Zsigmond*

Honnan az aszimmetria? A szexuális differencia ontológiája**

Je suis à la place d'où se vocifère que « L'univers est un défaut dans la pureté du Non-Être ».

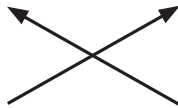
(Paul Valéry)

Et ceci non pas sans raison, car à se garder, cette place fait languir l'Être lui-même. Elle s'appelle la Jouissance, et c'est elle dont le défaut rendrait vain l'univers.

(Jacques Lacan:

Subversion du sujet et dialectique du désir)

Karinthy Frigyes állítólag azt mondta egyszer, hogy férfi és nő sohasem érthetik meg egymást, hisz mind a kettő mást akar: a férfi a nőt és a nő a férfit. Egy igazi, avant la lettre lacaniánus mondás.

Tökéletesen megelõlegzi a két jól ismert Lacan-i bon-mot-t: „L'homme et (la) femme peuvent s'entendre, ils peuvent s'entendre crier.” [A férfi és a nő megérthetik/meghallhatják egymást, hallhatják egymást kiabálni.]; lévén, hogy „Il n'y a pas de rapport sexuel” [Nincsen szexuális

* A szerző filozófus. Email: fifospace@yahoo.com

** Ez az írás a Tengelyi László 60. születésnapja alkalmából 2014. július 11-én, Wuppertalban rendezett ünnepi konferencián eredetileg angol nyelven elhangzott előadásom magyarra fordított és szerkesztett változata. Szigeti Attila fordítását egybevettem az eredetivel.

viszony.]. Az ezekben kifejeződő szimmetrikus aszimmetria arra a problémára utal, amelyet a „libidó antinómiája”-nak neveztem.¹ A férfinak szüksége van a nőre, és fordítva, sőt: kölcsönös vágyuk konstitutív a szubjektivitásukra nézve, ám ennek ellenére viszonyuknak kiegyensúlyozatlannak és végső soron megismerhetetlennek és kifejezhetetlennek kell maradnia, mivel nincs olyan semleges nézőpont, amelyből vágytapasztalataik összehasonlíthatóak és egyesíthetőek volnának. Erősz egyesülésre tör, de végeérhetetlen konfliktust, önmagát – a beteljesült vágy illúziórikus vágya által hajtva – végtelenítő, intenzifikáló háborút és örömet és szűkösséget hoz létre. A szerelem egy beszélő lényben (parlétre) „haineamoration” – ahogyan Lacan mondta.

A problémát és strukturális, fogalmi feszültségeit rendkívül világosan fejti ki – anélkül, hogy megoldaná – az Erósznak és az erotikus szerelemnek szentelt egyik legkorábbi és legnagyobb hatású filozófiai értekezés: Platón *Lakomája*. A párbeszéd központi ellentmondása paradigmaticus marad. Egy sor, Szókratész barátai által Erószhoz intézett emelkedett hangvételű dicsőítő beszéd elhangzása után – amelyek mind annak harmonikus egyensúlyt teremtő, komplementer ellentéteket egyesítő és stabil homeosztatikus rendet fenntartó isteni természetét dicsőítik – Szókratész a barátai által élvezett örömteli békesség homoerotikus közösségét három erőteljesen provokatív tézissel rengeti meg. Először is azt állítja, hogy a filozófia egy erotikus művészeti forma, és hogy ő maga semmi egyébhez nem ért, mint az erotikus kétértelműséghez. Másodszor, mindazt amit erről a művészetről tanult, egy asszonytól tanulta. Harmadszor, elveti a szerelem minden homeosztatikus elméletét és azt állítja, hogy Erósz nem isten, hanem egy felforgató, ambivalens daimón, aki a halandókat önmagukból kivette, a halhatatlan boldogság iránti örökös epekedésben tartja. Az ennek az egyensúlytalanságnak az eredetét elbeszélni hivatott mítosz természetesen semmit sem magyaráz meg, csupán csak visszavetíti a problémát a múltba: egy találékony és bátor vadász és egy gyámoltalan és könnyelmű kéregető asszony fölöttébb hétköznapi közösülésének története, amely előfeltételezi a problémát, melyet magyarázni volt hivatott.

Ezt követően azonban, e provokatív tézisekkel merőben ellentétesen, Szókratész a tanítónőjétől, Diotimától kapott, a szerelem tudományába beavató tanmenetet ad elő: ez a beavatottat az érzéki szépség értékelésétől az érzékfölötti tudás hierarchikus fokozatainak keresztülhaladva végül az örökkévaló szépség általi végső elragadtatottsághoz vezet el, ahol is minden aszimmetria és egyensúlytalanság örökké

1 Szabó Zsigmond: A libidó antinómiája. In uő: *A libidó antinómiája*, L'Harmattan, Budapest, 2012.

meghaladtatik. Mindazonáltal, a szublimációnak ebben a tudományában a mánia bármely magasabb formájához (művészet, vallás, filozófia) elvezető bejárat, belépési pont, s egyben e mániák paradigmája a testi szerelem marad. A másik, ezúttal a paradigmátikus platóni mítosz az aszexualis szellem önmegvalósításának meghatározatlan előidejű jövőjébe vetődik. A két mítosz között nem hogy a szexuális differencia, de még az erotikus aszimmetria eredete is teljességgel megmagyarázatlan marad. Szókratész csak azért idézi fel az erotikus szerelem nem-homeosztatikus természetét, hogy visszatérjen a barátai által előtte dicsőített isteni homeosztázishoz.

De honnan és miért az aszimmetria?

Ezt a kérdést szeretném, a Lacan híres „szexualizáció formulá”-jára vonatkozó pár megjegyzéssel körbejárni. Mi magának a *szexuális differenciának* az ontológiai státusa és jelentősége? – ez a kérdés. Mi e differencia természete egy olyan lény számára, amely tudatában van saját létének, s amely a beszédben felismeri ezen öntudat paradoxális szerkezetét?

A szexuális differencia pusztán csak egy biológiai faktum volna, amelyet a filozofáló szubjektumnak figyelmen kívül kell hagynia; a biológiai reprodukció empirikus, a tudomány és a technológia segítségével hamarosan mind a férfi, mind a nő számára meghaladottá váló esetlegessége? Nem hiszem, hogy így lenne – bár ki tudja? Vagy pedig az emberi tapasztalatnak mint olyannak egy transzcendentális meghatározottsága – azon emberi tapasztalaté, melynek a legmagasabbrendű és legintenzívebb extázisai a szerelemben, a művészetben, vallásban és filozófiában, és a humorban (a platóni négy plusz egy mánia) mind elválaszthatatlanul az erotikus kétértelműségben és a vágy ellentmondásaiban gyökereznek? Képes volna-e az a szubjektum, melynek az „emberi mivolta” maga valós idejű ellentmondások és transzlogikai mozgások észlelésének a képességén – a *dianoia*-val szembeállított *noésis* képességén – alapszik, arra, hogy meghaladja a *bioszféra*t és eljusson evolúciójának transzszexuális fázisába, egy az ezektől az ellentmondásoktól mentes *nooszférába*? Bármilyen ilyesféle meghaladást aligha vagyunk képesek – legalábbis mi, ez a szexualizált nemzedék – elképzelni. Bár ki tudja? Vagy pedig a szexuális differencia – ahogyan azt Slavoj Žižek javasolja – egy még alapvetőbb proto-ontológiai distinkció volna, amely logikailag megelőzi és átmettszi az ontikus/ontológiai, empirikus/transzcendentális, partikuláris/egyetemes distinkciókat is, rövidzárlatot idézve elő a biológiai meghatározottságok és erotikus, nyelvi túldeterminációik között? Egy eredeti, önreflexív differencia, a differencia differenciája, egy minden megkülönböztetett elemet megelőző, és a fenti distinkciók implikálta hierarchiát ezáltal összekuszáló őstantagonizmus? Ahogyan ugyanaz a

Žižek számtalanszor felhívja a figyelmet: az angol nyelv kontingenciáit megfigyelve észrevehetjük, hogy a „nem” [gender] és az „emberi faj” esetében az egyetemes nem és a partikuláris fajok szokványos hierarchiája a feje tetejére áll: az emberi faj az egyetemes, paradoxális kettős nem – a női és a férfi nem – partikuláris specifikációja, miközben utóbbiak a partikuláris, felosztott faj teljes részei.

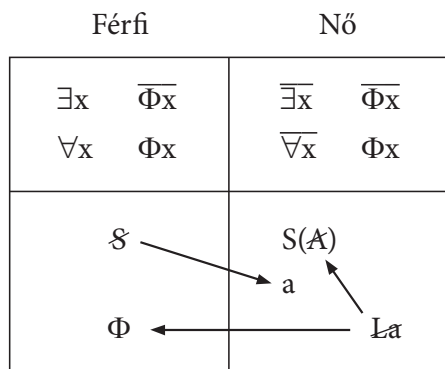
De jól tudjuk, hogy a filozofáló szubjektum hagyományunkban semmiképpen sem lehet szexualizált: a „cogito” ugyanolyan aszexualis, mint a transzcendentális szubjektum, az abszolút Szellem, Heidegger Dasein-ja, sőt akár Merleau-Ponty húsa is, hogy csak egy párat említsünk. Amikor Jacques Lacan azt állítja, hogy a szexuális differencia minden ontológiai spekuláció végső határa és akadályja, akkor nyíltan szembehelyezkedik a teljes filozófiai tradíciónk aszexualis vagy szuperszexuális természetével. Ennyiben ő számít az első nyugati gondolkodónak, aki nyíltan transzcendentális filozófiai problémának tekinti a szexuális differencia kérdését. Amikor azt írja, hogy „nincs szexuális viszony”, hogy a női élvezés (gyönyör) ismeretlen, megismerhetetlen és nem megismerendő marad („je n'en veut rien savoir” – semmit sem akarok tudni róla, ahogyan obszesszív módon ismételteti a női többlet-élvezésről szóló szemináriumán²), a másik nem lévén az a végső Másik amelyiknek nincs másika („il n'y a pas l'autre de l'Autre” – a Másiknak nincs másika³), amikor azt állítja, hogy a férfi és a nő viszonya nem írható le, radikálisan korlátozza a filozófiai megértés arra irányuló törekvését, hogy mit fedezhet fel vagy tudhat meg a tapasztalat végső természetéről. Radikálisan elkülöníti egymástól a megismerést, a vágyat és a létet, s ezáltal tagadja lét, öntudat és gyönyör maradéktalan egybeesésének ősrégi eszményét. Utóbbit a hindu hagyomány *Sat/Cit/Ananda*-nak, a lét, a lét tudatának és e tudat gyönyörének elragadtatásban megélt egyesülése, egyfajta „*affektív cogito*”, amelyet valamiféle maximális, határtalan orgazmikus ekstázishoz lehetne hasonlítani. Nem sokban különbözik ez attól a végső boldogságtól, amelyet Diotima ígér Szókratész számára, amennyiben követi szellemi beavatásának tanmenetét: ez a szépnek a maga valójában, a beavatott szemein keresztül való boldog ön-szemlélete, amely egyedül teszi életre méltóvá az életet.

Lacan ugyancsak radikálisan elkülöníti egymástól a gyűlöletet, a szerelmet és a megismerést, ezáltal felfedvén az emberi szenvedés meghaladására törekvő összes aszketikus praxis kasztráló jellegét – ilyen

2 Jacques Lacan: *Séminaire 20 – Encore: 1972-1973*. Éditions du Seuil, Paris, 1975. 1972. december 12.

3 Jacques Lacan: *Subversion du sujet et dialectique du désir*. In uő: *Écrits*. Éditions du Seuil, Paris, 1966, 818.

például a Hinayana buddhizmus, amelyben a szexualizált ego és a velejáró tudatlanság megszűnése elkerülhetetlenül el kell, hogy vezessen – a vágyról mint olyanról való lemondás révén – mind a gyűlölet, mind a szerelem megszűntéhez. Teszi ezt természetesen egy konkrét praxis és e praxis etikája („ne pas ceder sur son désir” – nem engedni a vágyadból): a pszichoanalitikus beszélgetős kezelés nevében. Lacan számára a pszichoanalízis egy anti-filozófia. Tanítását – a pszichoanalitikus papság kvázi-egyházi intézményeivel örökös konfliktusban – a szemináriumain és a pszichoanalitikus képzés kontextusában évtizedeken keresztül rögtönzött beszédekben fejtette ki. Ismételten elutasította a lehetőséget, hogy akár terapeutikus tapasztalatából, akár tanításából bármiféle általános ontológiai következtetést lehetne levonni. Ez azonban nem kell megakadályozzon bennünket abban, hogy megkíséreljük néhány – az elutasítás által implikált – ontológiai előfeltevés kibontását. Ennek érdekében Lacan hírhedt szexualizációs formulájára – ahogyan az az *Encore* szemináriumán megjelenik⁴ – összpontosítunk, és megpróbáljuk megérteni: milyen ontológiai elgondolást forgathatott is Lacan a fejében. Túlzott reményeket nem ajánlatos táplálnuk. Miután ugyanis felrajzolta az itt következő diagrammot a táblára,

Lacan így figyelmeztette hallgatóságát: „Après ce que je viens de vous mettre au tableau, vous pourriez croire que vous savez tout. Il faut vous en garder!” [Azok után, amit éppen a táblára rajzoltam, azt gondolhatnák, hogy mindent tudnak. Ettől óvakodniuk kell!] Jobban tesszük tehát, ha vállaljuk a teljes félreértés kockázatát. Aki azt állítja, hogy érti Lacan-t (ugyanaz az eset, mint a kvantummechanikával), már magával ezzel az állítással teljességgel inkompetensnek bizonyult.

4 Lacan: *Séminaire 20 – Encore: 1972-1973*. i. m. 1973. március 13.

Egy szexualizált „kettős ontológia” Lacan-i diagrammjával van dolgunk. A két aszimmetrikus oldal a férfi és a női perspektívát reprezentálja. Inkonzisztens minden a baloldalon és nem-teljes nem-minden a jobboldalon. Megcsavart logika a baloldalon és teljességgel illogikus vagy szupralogikus szeszély a jobbon. A férfi számára minden fallikus vagy szexuális, feltéve, hogy létezik egy konstitutív kivétel: a törvény, a hivatása, az incesztus tilalma, az ősapa stb. A nő számára nem minden szexuális, de kivétel nélkül bármi azzá válhat. Az általános szabály hiányában nincs kivétel és a nem-teljes sokaság káosza uralkodik.

A diagramm felső részén egy megcsavart arisztotelészi ítéletnégyzetet látunk, amelyet Lacan a következő mondatban rögzít: „minden kivéve egy / nem-minden, kivétel nélkül”. (Tout sauf un / Pas-tout sans exception.) A Φ logikai operátor vagy predikátum a fallikus operátor, a szimbolikus rend mesterjelölője. A diagramm baloldalán egy konstitutív kivétellel, önmagával határoz meg egy totalitást. Ezért aztán a szubjektum, amely számára a fallikus mesterjelölő a szubjektumot reprezentálja, egy hasadt szubjektum. Egy jelöllet nélküli üres jelölő, amely egy első, eredeti megkülönböztetéssel kettéhasítja a teret, megnyitván ezzel a bármiféle lehetséges diakritikus megkülönböztetések terét.

Hadd magyarázzam el ezt George Spencer-Brown indikációs kalkulálásának terminusaival.⁵ Az első jelölő, az első vágás, amely a bármiféle további megkülönböztetések totális univerzumát létrehozza, egy kettős vágás, kettős megkülönböztetés. A két oldalt (férfi, női) az egyik oldal megjelölésével különbözteti meg: a fallikus, a férfi oldal megjelölésével – a másik oldal az űr (a nem-semmi űrje). De az első jelölő alternatív módon önmagát is jelöli, önmagát is megkülönbözteti a megkülönböztetés hiányától. Egy kettős alternáló megkülönböztetést visz véghez: a két oldal és önmaga megkülönböztetését. A fallikus jelölő tehát egy önreferens jelölő: a törvény és a szimbolikus rend szimbolikus *fallosz*ának a jelölője, és a szimbolikus rendet lehetővé tevő egyetemes *kasztráció* jelölője. Ezért van az, hogy a hasadt szubjektum közvetlen önmagához való viszonyában implikált abszolút totalitás inkonzisztens. Az összes nem-önvonatkozó megkülönböztetések Russell-halmaza. Egy az összes lehetséges nem-önvonatkozó megkülönböztetés sokaságának rövidrezárt diagonalizációja. A fallosz az ősmetafora, a valami semmiként értve (önmaga metaforája), és egyben ősmetonímia is: a semmi eltolva a valamire. Önmagát, és egyben a saját kasztrációját is jelöli, a tér által, amelybe beleíródik és amely mindig nagyobb, mint bármely konvex forma.

A két pozíció önmagában ellentmondásos vagy nem-teljes, és a két hiány úgy vonatkozik egymásra, hogy sohasem alkothatnak egy

5 George Spencer-Brown: *The Laws of Form*. Allen & Unwin, London, 1969.

konzisztens totalitást és sohasem számolhatják fel egymást. Komplementerek, anélkül, hogy egyesíthetőek volnának. A két pozíció nem érintkezik egymással, vagy inkább: a nemi aktust írja le úgy Lacan, mint a két pozíciónak egy megcsavart topológiai felületen, a Möbius szalag ellentétes oldalain való Valós/lehetetlen találkozási pontját. Kacérkodó kétértelműség és megnyugvást soha nem találó egyensúlytalanság. Megtört Egy a baloldalon, és kevesebb mint Egy, de több mint semmi (l'un-en-moins) a jobboldalon.

A saját önreflexív természetére ráeszmélő beszélő lény Lacannál – Hegellel teljes egyetértésben – már mindig is az önreferencialitás paradoxona által kettéhasított, hasadt szubjektum. Emlékezzünk vissza, hogy *A szellem fenomenológiájában* a tudat akkor válik öntudattá amikor, felismervén saját megkülönböztetéseinek önreferens voltát, egy másik, ugyancsak hasadt öntudat elismerésére kezd vágyani. Vagy a modern evolúciós pszichológiával összhangban: amikor az ötéves, már folyékonyan beszélő és a szerep/szabály stádiumhoz elért gyerek ráeszmél, hogy spontán gondolati aktusával képes figyelmét a saját figyelme forrására irányítani, és ezáltal pszichéje önmozgató természetét felismerni, örömitörésében így kiálthat fel: „Vagyok, és tudom, hogy vagyok, és mindaddig, amíg ezt tudom, nem halhatok meg és ezért soha nem is születtem meg.” Ám anélkül, hogy tudna róla, csak azért lehet része ebben az eksztatikus tapasztalatban, mert nárcisztikus mindenhatósága kaszt-rációja révén már a szimbolikus rendben tartózkodik: amikor kimondja azt, hogy Én, akkor ezt a Te, az Ő stb. viszonylatában teszi. Amint azt mondja: gondolkodom, vagyok – máris tudattalan performatív önellentmondásba keveredik. Képes saját nyelve absztrakt szabályait követni, és önmagára irányuló külső nézőpontokat felvenni. Lehet bújócskát játszani vele: azt kimondván, hogy „vagyok”, meghaladta szolipszisztikus mindenhatóságát.

Ha a férfi oldal egy konstitutív kivétel, a fallikus jelölő által lehetővé tett inkonzisztens totalitás, a női oldal egy kivétel nélküli nem-minden. Nincs olyan, hogy *a* nő, csak nők meghatározatlan sokasága – ezért van a határozott névelő áthúzva. A nők a fallosz vágya és a saját hatványélvezésük inkonzisztenciájához való közvetlen hozzáférés közötti hasadt-ságban léteznek – utóbbi a fallosz által elérhetetlen és a fallikus operátor szubjektuma által megismerhetetlen. A nem-minden a maga egyesíthetetlen mélységével és rejtélyével egy sohasem eldönthető kacérkodó egyensúlytalanságot tart fenn. Bármit is mondjon valaki egy erotikusan terhelt helyzetben a nem-minden női pozíciójából, az egy metastabil kettős kötést eredményez: mint amikor az anyád azt mondja neked, hogy nőjj fel, vagy a szerelmed azt mondja neked, hogy sohase tegyed azt, amit ő mond, vagy mint amikor Piaf azt énekl, hogy semmit sem bánt meg,

amikor a jóslat sejtet valamit ahelyett, hogy felfedné vagy elrejténé az igazságot, vagy amikor Lacan azt mondja, hogy az értelem iránya abba az irányba mutat, ahol kudarcot vall – csapdahelyzetbe kerültél, amelyből nehéz a kiút.

A fallosz, mint üres, önreferens jelölő a női oldalon csak egy osztályozhatatlan, megszámlálhatatlan, mértéktelen tárgyat érhet el. Az *objet a* egy lehetetlen, önellentmondásos tárgy: az inkonzisztencia foltja, amelyet a hasadt szubjektum saját vágya tárgy-okaként tapasztal. Saját nézőpontja szubjektivitása korrelatív az általa vágyott tárgy inkonzisztenciájával. Az *objet a* maga a hasadt szubjektum, ahogyan önmaga számára a női inkonzisztencia nem-mindenjében elfoglalt valós/lehetetlen helyeként megjelenik. $\mathcal{S} \diamond a$ – a fantázia Lacan-i formulája.

Mindezek a megjegyzések felvetnek egy kézenfekvő kérdést. Világos, hogy mindez férfi nézőpontból lett leírva. Sőt, úgy tűnik, hogy ez nem is lehetne másként. Azt jelenti-e ez, hogy egy sajátosan női nézőpont nem kifejezhető? A nőnek (minthogy nem is létezik) örökre némának és végeérhetetlenül kacérkodónak kell maradnia?